

УДК 316.454.4:[303.224.74+303.446.23]
DOI: <http://dx.doi.org/10.17721/2413-7979/8.10>

М. Бондаренко, студ. магістратури,
С. Бабенко, канд. соціол. наук, доц.,
О. Боровський, канд. соціол. наук, доц.,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

СОЦІАЛЬНА ЗГУРТОВАНІСТЬ В УКРАЇНІ (ДОСВІД АПЛІКАЦІЇ МЕТОДИКИ BERTELSMANN STIFTUNG ДО ДАНИХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЦІАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ)

Висвітлено результати дослідження соціальної згуртованості на основі даних шостої хвилі Європейського соціального дослідження (European Social Survey). Запропоновано пояснення вимірювання соціальної згуртованості як соціального феномена, зумовленого парадигмальним зсувом серед підходів вимірювання якості життя суспільств. Це передбачає розгляд соціальної згуртованості як вагомого чинника для вимірювання соціальної якості життя. Для цього використано методику, запроваджену компанією Bertelsmann Stiftung, яку було апробовано на доступних даних Європейського соціального дослідження шостої хвилі, що включала Україну, і додатково засвідчено за допомогою аналізу інших джерел. Дослідження дало змогу зробити низку змістовних висновків щодо рівня соціальної згуртованості в Україні порівняно з іншими країнами Європи та світу. Наведено рекомендації для подальших досліджень соціальної згуртованості. Цей феномен дозволяє охопити широке коло суспільно важливих питань одночасно як на індивідуальному, так і на колективному, надіндивідуальному рівнях свідомості. Дослідження соціальної згуртованості висвітлює проблемні соціальні сфери, "слабкі точки" соціальних відносин, а зроблені висновки показують, на що необхідно першочергово направити зусилля для поліпшення життя нашого суспільства.

Ключові слова: соціальна згуртованість, соціальна якість життя, соціальні взаємодії, соціальні відносини, апробація методики.

Соціальна згуртованість є однією з базових доктрин розвитку сучасного суспільства. Вона припускає активну участь населення в розв'язанні актуальних проблем його життєдіяльності, подоланні соціальної ізоляції та соціальної дезінтеграції [Социальная политика, 2015]. Цей концепт доволі новий, адже його базові засади були викладені лише в 1990 р. у рамках Ради Європи, тому досліджень, пов'язаних із ним, небагато. Цікавість соціальної згуртованості полягає в тому, що вона охоплює одразу широке коло суспільних проблем, а не лише один якийсь аспект, як, наприклад, базова довіра або дискримінація. Соціальна згуртованість складається з багатьох інших важливих соціальних концептів, що визначають, наскільки суспільство є "разом", "одним за всіх", при цьому оцінюючи не лише індивідуальний або загальний рівень, а водночас ураховуючи як мікро-, так і макрорівні дослідження. Отже, соціальна згуртованість поєднує в собі засади взаємодії міжіндивідуальної, міжструктурної та взаємодію індивіда і структури одразу. Таким чином, вивчення згуртованості дає ґрунтовніше, повніше знання та можливість порівняння складових. Знання про соціальну згуртованість допоможе подолати ризики, наявні у суспільстві [Бек, 2000], та орієнтуватиме на досягнення й перехід до постматеріалістичних і колективних цінностей, притаманних постмодерну [Инглхарт, 1997], вектор руху до яких обирає сучасна людина. Згуртоване суспільство – це одна з "узагальнених цінностей" постмодерного суспільства, це поштовх і запорука розвитку, модернізації, хоч і наздоганяючої [Цаф, 1998]. Вивчення соціальної згуртованості разом з кількома іншими концептами знаменує перехід досліджень від застарілої "якості життя", де покладаються на суто об'єктивні показники, як-то ВВП, забезпеченість житлом, включеність у ринок праці, до "соціальної якості" [Wallace, 2009], що розглядає суспільство як інтерсуб'єктивне, а отже, поєднує в собі різні рівні й методи дослідження.

Наукова проблема, на розв'язання якої було спрямоване виконане дослідження, полягає у вимірюванні рівня соціальної згуртованості в Україні та порівнянні його з рівнями інших держав. Це дає можливість зрозуміти стан "спільності спільноти", рівні солідарності, взаємодовіри та взаємодопомоги, поваги, справедливості на мікро- й макрорівнях; усвідомити позицію України щодо цінностей згуртованості серед інших країн. До того ж пропонується дослідження допоможе апробувати методику "радару соціальної згуртованості" Bertelsmann

Stiftung, де не були представлені дані щодо України, на основі даних Європейського Соціального Дослідження визначити місце українського суспільства на шкалі соціальної згуртованості порівняно з іншими європейськими суспільствами. Це дасть можливість узагальнити вже отримані знання й зумовить розвиток подальших досліджень у цій сфері, а також стане перевіркою зіставлення методик дослідження соціальної згуртованості.

Метою даної статті є висвітлення результатів виконаного порівняльного дослідження рівня соціальної згуртованості в Україні щодо інших країн, що може бути прикладом для розгортання подібних вимірювань для інших країн, які не брали участі в дослідженні та/або в інші періоди часу.

Поняття соціальної згуртованості прямо пов'язане з новаторським підходом до вимірювання якості життя людей – розробками концепту та системи індикаторів "соціальної якості" [Social quality, 2012]. Цей підхід вимірює якість соціального контексту повсякденного життя і відрізняється від підходу "якості життя" тим, що ґрунтується на теорії "соціального середовища". Це соціологічно обґрунтований підхід вимірювання соціальних зв'язків, цінностей, якості взаємодії, на відміну від "якості життя", що дотримується фокусу вимірювання умов життя та стану окремого індивіда. Підхід "соціальної якості" робить акцент на особистості, проте як на такій, що є активним суб'єктом взаємодії в контексті соціальних умов, які рухаються й розвиваються. "Соціальний простір" міститься водночас у чотирьох основоположних чинниках – соціально-економічній безпеці, **соціальної згуртованості**, соціальній включеності та розширенні соціальних прав і свобод [Wallace, 2009]. Такий підхід відображає стан індивідів як соціальних суб'єктів, віддаючи пріоритет аналізу процесів, що зумовлюють діючий потенціал соціальних індивідів, він аналізує самореалізацію цих діючих суб'єктів і орієнтований на формування колективних ідентичностей. Іншими словами, він пов'язаний з діалектичними та рекурсивними відносинами між агентом і структурою й забезпечує бачення того, як соціальна якість суспільства може і має бути поліпшена. Вона забезпечує необхідний зв'язок між потребою, дією і (соціальною) політикою. Підхід соціальної якості поєднує в собі аналіз економічного й соціального розвитку. Він вимірює, якою мірою якість повсякденного життя передбачає прийнятний рівень життя, з урахуванням особливостей соціальних структур та інсти-

тутів та їхнього впливу на громадян. Отже, цей підхід є поєднанням структурних та індивідуальних факторів.

Соціальна якість ідентифікує чотири сфери:

- 1) економічну безпеку, що обумовлює особисту безпеку на основі норм соціальної справедливості;
- 2) **соціальну згуртованість**, що забезпечує суспільне визнання, служить основою для солідарності;

3) соціальну включеність, що забезпечує соціальну чутливість і справедливість;

4) розширення соціальних прав і свобод, яке дозволяє людям розвивати свої можливості й відчувати, що вони мають контроль над власним життям і здатні діяти, забезпечуючи собі людську гідність (див. табл. 1).

Таблиця 1. Складові соціальної якості життя за К. Уоллес та П. Еббот [Wallace, 2009].

Глобальні процеси		Соціальна згуртованість Економічна згуртованість Статусна згуртованість Політична згуртованість Цінності та норми Громадська безпека Мережі соціального капіталу Довіра Солідарність	Спільноти, групи, індивіди
Системи, організації, інститути	Економічна безпека Матеріальна безпека Безпека зайнятості Безпека домогосподарства Безпека здоров'я		
	Соціальна включеність Громадянство Ідентифікація зі спільнотою Участь у товариствах і ринку праці Включення в соціальне забезпечення, освіту і надання медичних послуг Політичне включення		
Біографічні процеси			

Вони виражаються у вигляді чотирьох квадрантів, продуктів взаємозв'язку між глобальними і біографічними процесами, між системами та інститутами, з одного боку, та між спільнотами (Gesellschaft і Gemeinschaft) – з іншого боку [Тьоніс, 2005]. Вертикальну вісь квадранта зображує співвідношення між мікро- й макро-, особистістю та структурою. Горизонтальна вісь квадранта соціальної якості зображує взаємозв'язок між системою і суспільством, між системною і соціальною інтеграцією за Девідом Локвудом [Lockwood, 1999].

Основна відмінність між підходами "якості життя" та "соціальної якості" – роль окремих учасників як агентів. Це зумовлює необхідність урахувати як об'єктивні, так і суб'єктивні показники благополуччя – співвіднесення об'єктивних умов, що стосуються добробуту, і суб'єктивного сприйняття задоволеності життям, щастя і благополуччя, включаючи істотну відмінність між функціонуванням і можливостями (тобто між тим, що індивід здатний робити і тим, що він вибирає робити) [Sen, 1993].

Модель соціальної якості покликана вказувати необхідні умови для відкритого, соціально згуртованого суспільства, що розширює можливості громадян, які можуть мати гідний рівень життя. Вона визначає як умови для благополуччя, так і умови для будівництва і підтримки суспільства, здатного забезпечити добробут своїх членів [Wallace, 2009: p. 6–9].

Соціальна згуртованість та її вимірювання

Соціальна згуртованість є важливим чинником впливу на соціальну якість життя в суспільстві. Соціальна згуртованість – це клей, який пов'язує суспільство разом і створює довіру, забезпечує верховенство права, необхідного для участі в житті суспільства. Соціальна інтеграція та взаємодія не є можливою й ефективною без загальних норм, цінностей і довіри до соціально-економічних інститутів, а також інших груп і окремих осіб. Соціальна згуртованість стосується процесів, які створюють, підтримують чи знищують соціальні мережі й соціальну інфраструктуру, що лежить в основі цих мереж. Адекватний рівень соціальної згуртованості є таким, що дозволяє громадянам "існувати як реальним людським індивідам, як соціальним істотам" [Beck, 1997].

Одним з варіантів вимірювання соціальної згуртованості в суспільстві є методика, розроблена компанією Bertelsmann Stiftung, в основу якої покладено створення індексу соціальної згуртованості та порівняння її рівня серед різних країн. На жаль, це дослідження не включає Україну, тому даних Бертельсманівського "радару соціальної згуртованості" щодо положення українського суспільства на шкалі соціальної згуртованості порівняно з іншими суспільствами немає. Тому постає потреба підрахувати індекс соціальної згуртованості для України й порівняти її з іншими країнами (групами країн). Це дасть змогу побачити місце України серед інших держав із "соціального здоров'я" нації, взаємопов'язаності членів суспільства, довіри, солідарності, взаємодопомоги. Цей показник є ширшим за, наприклад, базову довіру чи толерантність, адже включає широке коло вимірів. Ускрутний для держави час необхідно розуміти, які сфери соціального життя потребують першочергової "терапевтичної дії", а на які можна покластись як на найбільш високоресурсні. Держава складається, у першу чергу, з громадян та їхньої взаємодії, тому соціальна згуртованість – один з першочергових аспектів, який необхідно вивчити для підвищення соціального добробуту.

Отже, на основі останніх доступних даних ЄСС (шоста хвиля), методики Social Cohesion Radar і за допомогою аналізу додаткових джерел для відтворення пунктів "радару", для яких не було даних у ЄСС, було виконано аналіз показників соціальної згуртованості та створено індекси.

Загалом щодо методики, то дослідження-скринінг Шифера, Ван-дер-Нолла, Дел'ї та Боенке [Schiefer, 2012] зібрало докупи розбиті шматочки знань про соціальну згуртованість, заклавши основу для теоретично обґрунтованої концептуалізації.

На відміну від, наприклад, середньорічної температури, соціальна згуртованість не може бути виміряна прямо. Натомість вона охоплюється низкою окремих показників, які об'єднані в загальний індекс. Вимірювання інтелекту представляє зіставні проблеми. Соціальні характеристики (у нашому випадку – соціальна згуртованість), які не можуть бути безпосередньо вимі-

р'яні, часто називають конструктами й вимірюють за допомогою факторів або прихованих характеристик.

Соціальну згуртованість можна визначити як ступінь соціальної спільності в територіально визначеній геополітичній спільноті. Соціальна згуртованість є характеристикою колективу, що проживає у структурі, а не окремих його членів. Згуртоване суспільство може характеризуватися надійними соціальними відносинами, позитивною емоційною пов'язаністю своїх членів зі спільнотою / державою й вираженим акцентом на загаль-

не благо. Кожна з цих трьох сфер розгортається у трьох вимірах (доменах), які можуть бути виміряні окремо.

Домен соціальних відносин включає соціальні мережі, рівень віри в інших і ступінь прийняття відмінності. Домен "пов'язаності" містить силу ідентифікації себе з державою / спільнотою, рівень довіри до інститутів і відчуття справедливості. Третій домен, "фокус на загальне благо", охоплює рівень солідарності, ступінь визнання соціальних правил і ступінь громадської залученості. Детальніше виміри описані в табл. 2.

Таблиця 2. Виміри соціальної згуртованості за Bertelsmann Stiftung [Bertelsmann Stiftung, 2013]

Домен	Сфера	Опис (люди в цьому суспільстві...)
Соціальні відносини	Соціальні мережі	мають сильні соціальні мережі
	Віра в людей	високо довіряють одне одному
	Прийняття інакшості	вважають індивідів з відмінними ціннісними орієнтаціями та стилями життя за рівноцінних
Пов'язаність	Ідентифікація	відчувають сильний зв'язок з державою / спільнотою та ідентифікують себе з нею
	Довіра до інститутів	мають високу довіру до інститутів
	Сприйняття справедливості	відчувають справедливе ставлення до себе
Орієнтація на загальне благо	Солідарність і взаємодопомога	відчувають відповідальність одне за одного й за добробут одне одного
	Повага до соціальних норм	поважають і дотримуються норм і правил
	Громадська залученість	беруть участь у соціальному й політичному житті

Використаний Bertelsmann Stiftung підхід до вимірювання соціальної згуртованості спирається лише на аналіз вторинних даних. Цей метод повторно використовує дані, які вже збиралися дослідниками, щоб відповісти на подібні або інші дослідницькі запитання. Метод є загальноживим і його застосування доцільне в соціальних науках. Наприклад, Сміт показує, що 75 % статей, пов'язаних з емпіричним аналізом у трьох авторитетних британських соціологічних журналах, використовують вторинні дані [Smith, 2008].

Авторське ж дослідження насамперед засноване на існуючих даних, що були зібрані для Європейського Соціального Дослідження. Аналіз вторинних даних має численні переваги. Він дозволяє скласти показники для вимірювання соціальної згуртованості. Аналіз вторинної інформації має також і недоліки, але в цьому випадку вони перекриваються перевагою створення індексу. Перший недолік полягає в тому, що вторинні дані зазвичай отримують у науково-дослідницьких проектах з іншими цілями. Отже, вони не завжди включають показники, що відображають той самий концептуальний підхід і, таким чином, не завжди вимірюють саме те, що є у фокусі дослідника, який ці дані використовує, наприклад фокус на визначенні соціальної згуртованості.

Для усунення першого недоліку необхідно використовувати другий – брати додаткові, завершальні, доповняльні дані з різних джерел, що створює прецедент не цілком коректного порівняння, і, нарешті, прогалини в самих даних, що спонукають повертатися до другого недоліку. Однак використання кількісних і якісних методів дослідження роблять можливим достатнє охоплення частини індикатора, доповненої аналізом додаткових даних з інших джерел (опубліковані результати інших досліджень) задля досягнення поставленої мети.

Для розробки зіставних індикаторів розглянемо методику створення індикаторів соціальної залученості, яку розробили автори "радара соціальної згуртованості" Bertelsmann Stiftung. Використовуючи SEM (моделювання структурними рівняннями) і факторний аналіз, вони домоглися виявлення взаємопов'язаних релевантних показників для вимірювання соціальної згуртованості.

Надалі серед виділених індикаторів були відібрані найбільш вартісні й важливі для дослідження. У результаті було складено великий набір показників, які послужили основою для подальших кроків аналізу соціальної

згуртованості: після того, як показники були відібрані для кожної області вимірювання, наступним кроком було визначити, чи всі ці показники фактично вимірюють ті самі характеристики (наприклад віру в людей). Це було зроблено з використанням статистичного методу – факторного аналізу, який дозволяє визначити конструкт, що не може бути виміряний безпосередньо (у нашому випадку – конкретний вимір соціальної згуртованості), за допомогою латентних, прихованих індикаторів, які його охоплюють. Коефіцієнт навантаження показує, наскільки добре індикатор вимірює латентну характеристику. Факторні навантаження мають значення від 0 до 1. Показники структуровані таким чином, що низькі значення вказують на низький рівень відповідної характеристики, а високі значення – на високий рівень.

Значення більше 0,25 зазвичай інтерпретується як таке, що показник адекватно вимірює латентну характеристику. Відповідно до цього орієнтира Bertelsmann використали факторний аналіз для вибору показників. Теоретично сам фактор може перебувати в діапазоні від мінус нескінченності до плюс нескінченності. Однак на практиці значення фактора рідко коли перевищує діапазон від -3 до +3 [Bertelsmann Stiftung, 2013].

Наступний крок був спрямований на забезпечення того, щоб відібрані показники були надійними. Аналіз дозволив визначити, чи є кореляція між обраними показниками досить сильною, щоб показати, що вони вимірюють однакову частину соціальної згуртованості, або принаймні деяку її частку. Показники, що слабо корелювали, були виключені. Відповідно до розглянутих статей [Peterson, 2000] порогове значення для коефіцієнта навантаження було встановлено на рівні 0,25. Допереверка співвідносності обраних показників з даними ЄСС і доданими до них додатковими змінними була забезпечена вимірюванням парних кореляцій.

Логічний заключний крок – стандартизувати показники оцінки факторів, щоб гарантувати співвідносність шкали вимірювання обраних змінних для їх подальшого включення в індекси для доменів, і загальний індекс. Розрахункові значення стандартизуються на основі їхньої дисперсії. Після завершення цього етапу розраховується загальний індекс соціальної згуртованості.

Розрахунки продукують дев'ять вимірів соціальної згуртованості. Проте було б доцільно об'єднати ці виміри в один загальний. Щоб зробити це, загальний показник згур-

тованості вираховують шляхом усереднення всіх дев'яти значень вимірів. Також можна вирахувати часткові індекси для трьох доменів згуртованості шляхом підрахування середніх арифметичних за їх відповідними трьома областями. Оскільки значення кожної з цих областей стандартизовані, то всі розміри мають однакову вагу в обчисленні. Отже, дев'ять вимірювань (в областях) у трьох доменах соціальної згуртованості були скомбіновані. Ці індексні показники формують основу для загального ранжування та розподілу країн по групах за схожістю.

Для адекватного відображення в чорно-білому форматі публікації візуальний ряд нами було перекодовано

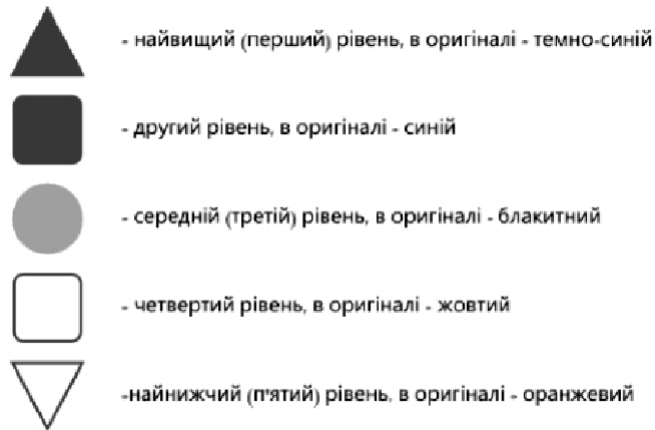

Рис. 1. Рівні соціальної згуртованості

Задача полягала в тому, щоб виконати подібне дослідження для України, використовуючи дані шостої хвилі Європейського Соціального Дослідження (2012–2013). Для цього серед індикаторів з ЄСС були взяті ті, що виділені в "радарі соціальної згуртованості" Bertelsmann Stiftung [Bertelsmann Stiftung, 2013], хоча й не всі мали відповідники, проте це було компенсовано залученням даних із додаткових джерел.

Виконання дослідження

Домен "соціальні відносини" включає три області – "соціальні мережі", "віра в людей" і "прийняття інакшості". Методика, запропонована Bertelsmann Stiftung, має перелік запитань-індикаторів для кожної з областей дослідження [Bertelsmann Stiftung, 2013], проте автори "радара соціальної згуртованості" Bertelsmann Stiftung брали свої дані з різних джерел, тому можливість використання даних ЄСС обмежена. Відповідно були знайдені ідентичні, максимально подібні або доцільно замінені запитання з їх перевіркою кореляцій і переведенням у схожу форму ("перевертання шкал" – усі від "негативного" / "найменшого" до "позитивного" / "найбільшого") і стандартизацією. Також проблема полягає в тому, що деякі країни з двох досліджень не збігаються, проте збігається більшість, а тому можна говорити лише про приблизне розташування України на шкалі "радара соціальної згуртованості", яка умовно визначається за п'ятибальною (в оригіналі кольоровою) шкалою.

Щодо соціальних мереж, було знайдено чотири з п'яти індикаторів:

- Для нього важливо бути відданим своїм друзям. Він хоче присвятити себе близьким людям.
- Скажіть, будь ласка, скільки часу протягом останнього тижня ви ... відчували себе самотньо?
- Як часто ви просто, не у справах, зустрічаєтесь із друзями, родичами або колегами по роботі?
- Чи отримуєте ви підтримку та допомогу від близьких людей, коли цього потребуєте?

таким чином. На основі отриманих значень країни були поділені на п'ять груп. Це було зроблено окремо для кожного вимірювання, у результаті чого дістали такі "яруси" показників: верхній рівень (темно-синій, на рисунках – залитий трикутник), другий рівень (синій, на рисунках – залитий квадрат), середній рівень (блакитний, на рисунках – коло), четвертий рівень (жовтий, на рисунках – квадрат без заливки) і нижній рівень (помаранчевий, на рисунках – трикутник без заливки). За ними країни й розподілилися (рис. 1).

Після переформатування змінних і них було створено індекс за цією областю – середнє арифметичне значення індикаторів. Далі були відфільтровані значення лише з України та розраховано середнє значення індексу, що встановило -0,3140.

Потім це значення порівняли з відповідними значеннями з даних Bertelsmann Stiftung (Dataset) по інших країнах. Було знайдено максимально подібне значення (точніше два), з яким порівняли значення по Україні. Найближчими сусідами по списку виявилися Литва (близько -0,24) та Естонія (близько -0,51) – отже, передостанній рівень.

"Віра в людей" показала три з трьох індикаторів:

- Як ви вважаєте, загалом більшості людей можна довіряти чи варто бути обережним, маючи з ними справу?
- Як ви вважаєте, більшість людей намагатимуться використати або ошукати вас, якщо будуть мати нагоду, чи будуть намагатись поводитися чесно й порядно?
- На вашу думку, люди переважно намагаються допомагати іншим або дбають про власний інтерес?

Значення індексу після стандартизації індикаторів для України встановило -0,2502. Найближче значення з датасету Bertelsmann має Ізраїль, також близько -0,25 – відповідно до цього – середній рівень.

"Прийняття інакшості" має 10 індикаторів, з яких відповідних у даних ЄСС знайшлося лише три (два, оскільки одне запитання включало водночас два):

- Геям та лесб'янкам потрібно дозволити жити своїм життям, як вони вважають за потрібне?
- Як ви вважаєте, приплив людей з інших країн загалом руйнує чи збагачує культурне життя в Україні?

Значення індексу встановило -0,6452, де сусідом з передостаннього рівня стала Латвія. Проте на основі двох показників судити про індекс не варто, тому був підключений аналіз додаткової літератури з питань толерантності, яка займає значну частку в цьому домені. Наприклад, за Паніною та Головахою: "Незважаючи на зазначені групові відмінності в рівні національної толе-

рантності, для всіх категорій населення України характерна загальна структура національних уподобань-відторгнень. У рамках цієї структури формування національної толерантності на основі ідентифікаційних механізмів і сприйняття представників більшості національностей як "своїх" є швидше винятком, ніж правилом [Головаха, 2006] було зроблено висновок, що рівень етнічної / расової толерантності дуже низький, тому за "сприйняттям інакшості" позицію України було знижено на один рівень – до найнижчого ярусу.

Домен "Пов'язаність" складається з областей "ідентифікація", "довіра до інститутів" та "сприйняття справедливості", що видалося складнішим для аналізу.

Дослідження ЄСС із трьох можливих індикаторів "ідентифікації" не мало жодного, тому були підключені дані дослідження "Українське суспільство – 2010", де містилися важливі два індикатори:

- Якою мірою ви пишастесь чи не пишастесь тим, що є громадянином України?

- Якби ви надумали виїхати з вашого населеного пункту, то – куди? (запитання було переведене у форму "залишитись в Україні" / "за кордон").

Ці змінні не були піддані стандартизації та індексації, адже вони отримані на іншій вибірці в інший час, проте вони були розглянуті з боку взаємозначущості результатів. Щодо переїзду за кордон, то близько 64 % не хотіли б виїжджати, а 17 % переїхали б. Близько 19 % не пишастесь тим, що вони українці, а 50 % пишастесь, але вагомим тут є значення "важко сказати", що становить приблизно 25 %, які можна інтерпретувати в обидва боки. Отже, ці дані свідчать, що більша частина українців ідентифікують себе з державою / спільнотою. Проте цей показник відносний. Також за даними Bertelsmann Stiftung найближчі географічно до України країни мають показники другого та третього рангів у цій області. Тому, спираючись на пострадянські симптоми, що їх можна знайти в Заславській [Загороднюк, 2013], Україні присвоюється четвертий, передостанній рівень. Гіпотезою для подальших досліджень може бути підвищення рівня ідентифікації після подій Євромайдану.

Щодо "довіри до інститутів", то з восьми пропонованих індикаторів п'ять є ідентичними, а два додатково знайденими – дуже схожими на оригінальні:

- Використовуючи цю картку, будь ласка, скажіть, наскільки ви особисто довіряєте організаціям: ... Верховній Раді України;

- ...судово-правовій системі;
- ...міліції;
- ...політичним партіям?
- ... вибори в Україні проводяться вільно та чесно?
- Наскільки ви в цілому задоволені нинішнім станом економіки в Україні?

- Використовуючи цю саму картку, оцініть, будь ласка, теперішній стан системи охорони здоров'я в Україні.

Після перетворення і підрахунків індекс становив -0,9152. У даних Bertelsmann знайшлася Словенія зі значенням близько -0,90, що мала найнижчий рівень, тому Україні був присвоєний такий самий.

"Сприйняття справедливості" не знайшло жодного відповідника, тому після пошуку джерел у фокусі опинилися три основні концепти для цього запитання: сприйняття корупції, коефіцієнт Джині та сприйняття справедливості на рівні "я отримую те, що заслуговую". Щодо сприйняття корупції, то існує розроблений Індекс Сприйняття Корупції [Transparency International, 2011], де Україна займає 131 місце зі значним відривом від інших країн Європи, що автоматично ставить її в низький рейтинг. Коефіцієнт Джині фіксує різницю в доходах бідного й багатого населення [Firebaugh, 2003]. Україна тут має

показник близько 28, тим самим балансує між другою і третьою зоною з дев'яти – це невисокий рівень "прірви". Українці отримують менше ніж мають – висновок із Дослідження "Українське суспільство – 2010". Запитань, що стосуються корупції – 3, про "прірву" між бідними й багатими – 1, про "отримання по заслугах" – 2. Таким чином Україна, навіть маючи низький Джині, ще не дотягує до четвертого рівня сприйняття справедливості, тому має останній, найнижчий рівень.

Вимір "фокус на загальне добро" містить позиції "солідарність та взаємодопомога", "повага до соціальних норм" і "громадянська залученість".

"Солідарність та взаємодопомога" не знайшли відповідників у даних ЄСС, тому після аналізу літератури був знайдений "індекс віддачі" ("індекс благодійності"), що підходив за змістом. CAF World Giving Index, або ж Всесвітній індекс благодійності, розроблений Charities Aid Foundation на основі даних, зібраних інститутом Геллапа, включає 153 країни світу та відображує активність їхнього населення у сфері благодійності. Цей індекс включає індикатори "відданих грошей" та "допомоги незнайомцям", що підходить за змістом. Україна займає 151 позицію зі 153 (раніше – 107) і отримує п'ятий, найнижчий рівень із солідарності (навіть без урахування запитання про допомогу від держави).

Для "поваги до соціальних норм" індекс був розрахований реально, адже ЄСС мало необхідні індикатори (подібні, але за винятком необхідності виконувати ПДД, що було замінено на інші запитання):

- Наскільки безпечно ви почуваетесь, коли йдете один (одна) у сутінках у районі, де проживаєте? (два запитання з "радару соціальної згуртованості", які б корелювали між собою, проте в ЄСС це – одне запитання, яке є значущим, але нібито випадає з кореляції).

- Упевнений, що люди мають виконувати те, що їм кажуть. Він вважає, що люди завжди мають дотримуватися правил, навіть якщо ніхто за ними не спостерігає.

- Важливо завжди поводитися правильно. Він намагається уникнути будь-яких вчинків, що можуть викликати осуд.

Індекс для України встановив -0,1942, що заслуговувало б на середній (третій) рівень відповідно до найближчих значень -0,04 для Угорщини та -0,23 для Словенії. Проте вагомим є індикатор тіньової економіки, який в Україні досягає 45 % ВВП [Еспресо, 2015]. Тому рівень України був знижений на один – до четвертого передостаннього.

Індекс для останньої категорії – "громадянська залученість" – був розрахований просто, адже були наявні майже всі необхідні запитання-індикатори (замість двох були взяті два інші – дуже схожі):

- Скажіть, будь ласка, наскільки ви цікавитесь політикою?

- Чи брали ви участь у голосуванні на останніх виборах до Верховної Ради України 28 жовтня 2012 р.?

- Чи доводилося вам за останні 12 місяців робити що-небудь із того, що я зараз назву? Ви...зверталися до політиків, представників уряду чи місцевої влади;

- ...працювали в політичній партії або русі;
- ...працювали в іншій організації або об'єднанні;
- ...носили політичну атрибутику (значки, стрічки, прапори тощо) або розповсюджували агітаційні матеріали;

- ...підписували петиції;
- ...брали участь у санкціонованих мітингах або демонстраціях?

Серед країн-учасниць ЄС індекс для України становив -0,1643, це близько до Ірландії (приблизно -0,12) та Італії (-0,27) і ставить Україну на передостанній рівень. Таким чином, після підрахування й усереднення індексів і виведення загального результату варто сказа-

ти, що Україна за результатами 2012 р. перебувала на різних щаблях за різними вимірами соціальної згуртованості (рис. 2).

Рис. 2. Соціальна згуртованість (Україна)

Доцільно порівняти отримані дані з кластерами країн, які виділили Bertelsmann Stiftung у дослідженні (остання хвиля, 2009–2012, рис. 3).

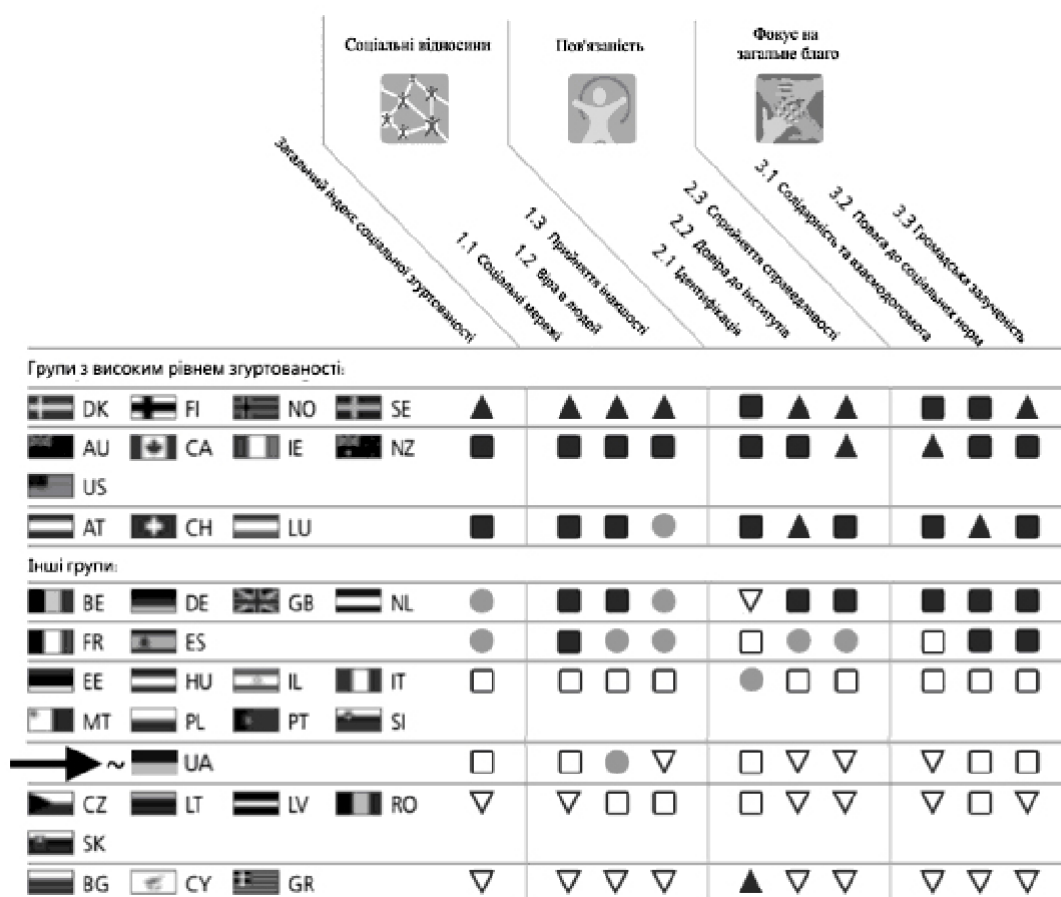

Рис. 3. Соціальна згуртованість (групи країн)

Україну навряд чи можна віднести до певної групи країн, виділених у дослідженні Bertelsmann Stiftung, вона радше займає проміжну позицію між двома групами (рис. 3). Як видно, серед пострадянських країн Україна займає проміжну ланку між державами, що пройшли пострадянську трансформацію більш та менш успішно [Ядов, 2014].

Виконане дослідження дозволило зробити такі **висновки**. Соціальна згуртованість є складним, але важливим для вивчення концептом, оскільки розуміння соціальної згуртованості зумовлює розуміння складників цього концепту: взаємодопомоги, довіри, сприйняття відмінності, сприйняття справедливості, громадську включеність тощо. Соціальна згуртованість суміщає мікро- та макорівні дослідження, оцінюючи суспільство з позицій інтерсуб'єктивного світу.

За рівнем соціальної згуртованості Україна посідає низьку позицію, але не найнижчу, будучи поміж груп країн найнижчого (п'ятого) і четвертого рівнів, відповідаючи статусу країни перехідного типу з огляду на пострадянську трансформацію. Проте рівень згуртованості в Україні навіть не досягає середнього в умовах зставного стану суспільства до подій радикальних змін 2013 р. (Євромайдан, анексія Криму Російською Федерацією, війна та АТО на сході країни). Це дає можливість робити висновки про місце українського суспільства серед інших щодо впливу чинників радикальних змін, які відбуваються й потребують подальшого дослідження та вимірювання.

Найнижчий рівень припадає на другий домен – "пов'язаність", окреслюючи найбільш проблемне коло питань, пов'язаних з ідентифікацією громадян зі своєю державою й нацією, довірою до соціальних інститутів забезпечення життя, упевненістю у них, і питань соціальної справедливості та її сприйняття. Насправді не багатьох кращим, але найкращим за рівнем є домен соціальних відносин, якому лише трохи поступається домен фокуса на загальне добро. Проте результати низьки порівняно з багатьма іншими країнами. Найвищий (насправді середній) бал отримала позиція "віра в людей", що свідчить про наявність базової довіри в суспільстві, яка, у зв'язку з нещодавніми подіями, імовірно зростатиме. Натомість сприйняття справедливості отримало низький бал. "Довіра до інститутів" отримала чи не найнижчий бал з усіх представлених областей.

Досвід виконання такого дослідження з аналізом даних дуже цікавий, хоча навряд чи претендує на реальну репрезентативність, оскільки серед даних ЄСС було віднайдено більше половини відповідників для індикаторів з дослідження Bertelsmann Stiftung (30 з 57, доповнених схожими індикаторами та результатами аналізу додаткових джерел). До того ж, хоча методологія однакова, існує деяка різниця в часі виконання досліджень і, найголовніше, наявні / відсутні деякі країни зі списку опитаних і оцінених. Утім, навіть з такою кількістю індикаторів, деякі індекси (соціальні мережі, віра в людей, довіра до інститутів, громадська залученість) можна було розрахувати безпроблемно, інші ж потребували залучення додаткових джерел інформації з приводу певних питань.

Дане дослідження висвітлює проблемні суспільні сфери, які потребують терапії та соціальної політики, направленої на них. Оригінальна "м'яка кольорова шкала" (рівнева) дозволяє Україні, навіть на основі інших даних, "вписатися" у поле країн, у яких соціальна згуртованість виміряна. Це дослідження показує напрям, вектор для подальших наробок і аналізу, уточнення методології, написання правил зіставлення даних,

порівняльного аналізу, розгляду згуртованості українців у динаміці та багато інших аспектів.

Соціальна згуртованість важлива, вона націлює на співпрацю, розуміння та всі соціальні "взаємо-", які можна уявити. Згуртована нація, згуртована держава є сильною; це колектив, який приймає рішення спільно, це пісня, яку співають разом. Соціальна згуртованість показує шлях до добробуту – індивідуального й колективного, загального, структурного. Соціальна згуртованість указує на модернізацію – розвиток, перехід на новий рівень, що має мети поліпшення соціальної якості життя.

Декларації

Дане дослідження є оригінальним, хоча й спирається на попередньо застосовувані дані й методики Bertelsmann Stiftung та European Social Survey. Стаття подається до друку вперше, раніше ніде не публікувалася. Отримані в авторському дослідженні результати були попередньо стисло представлені на I Всеукраїнському конкурсі студентських робіт SDA 2017 від 25 березня 2017 задля здійснення уточнень щодо подальшого поширення матеріалу.

Автори висловлюють подяку за мотивацію до виконання дослідження факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, а саме А. Горбачику, М. Сидорову, О. Середі та представникам компанії TNS в Україні, зокрема А. Шахдіарян, К. Єжову та А. Пігиді.

Список використаних джерел

1. Бек У. Общество риска: На пути к другому модерну / У. Бек ; пер. с нем. В. Седельника, Н. Федоровой. – М. : Прогресс-Традиция, 2000. – 383 с.
2. Головаха Е. Национальная толерантность и идентичность в Украине: опыт применения шкалы социальной дистанции в мониторинговом социологическом исследовании / Е. Головаха, Н. Панина // Социол. журн. – 2006. – № 3–4. – С. 102–126.
3. Еспресо. Тіннова економіка України виростає до 47% [Електронний ресурс] / ЕспресоТВ, 2015. – Режим доступу: http://espreso.tv/news/2015/08/14/tinova_ekonomika_ukrayiny_vyrosla_do_47. – Назва з екрана.
4. Загороднюк Т. Концепции постсоветской трансформации общества Т. И. Заславской и Н. В. Паниной : мон. / Т. Загороднюк. – К. : Ин-т социологии НАН Украины, 2013. – 164 с.
5. Инглхарт Р. Постмодерн: меняющиеся ценности и изменяющееся общество / Р. Инглхарт // Политические исследования. – 1997. – № 4. – С. 18–28.
6. Холостова Е. И. Социальная политика : учеб. для академ. бакалаврата / Е. И. Холостова, Г. И. Климантова ; под ред. Е. И. Холостова, Г. И. Климантовой. – М. : Изд-во "Юрайт", 2015. – 395 с.
7. Тьоніс Ф. Спільнота та суспільство. Основні поняття чистої соціології / Ф.Тьоніс ; пер. з нім. Н. Комарова, О. Погорілий. – К. : Дух і літера, 2005. – 262 с.
8. Цапф В. Теория модернизации и различие путей общественного развития / В. Цапф // Социол. исслед. – 1998. – № 8. – С. 14–26.
9. Ядов В. А. Трансформация постсоветских обществ: что более значимо – исторически традиционное или недавнее прошлое / В. А. Ядов // Социол. исслед. – 2014. – № 7. – С. 47–50.
10. Beck W. L. The social quality of Europe / W. L. Beck., A. Van der Maesen, A. Walker. – The Hague : Kluwer Law International, 1997. – P. 297–309.
11. Bertelsmann Stiftung: Social Cohesion Radar: Measuring common ground. An international comparison of social cohesion. – Gütersloh : Bertelsmann Stiftung, 2013. – 76 p.
12. Firebaugh G. The New Geography of Global Income Inequality / G. Firebaugh. – Cambridge, MA : Harvard University Press, 2003. – 272 p.
13. Lockwood D. Solidarity and schism: The problem of disorder in Durkheimian and Marxist sociology / D. Lockwood. – Clarendon Press, 1999. – 456 p.
14. Peterson R. A Meta-Analysis of Variance Accounted for and Factor Loadings in Exploratory Factor Analysis / R. Peterson // Marketing Letters. – 2000. – 11(3). – Pp. 261–275.
15. Kohäsionsradar: Zusammenhalt messen. Gesellschaftlicher Zusammenhalt in Deutschland – ein erster Überblick / D. Schiefer, J. van der Noll, J. Delhey, K. Boehnke. – Gütersloh : Bertelsmann Stiftung. – 2012.
16. Sen A. Capability and well-being / eds. M. C. Nussbaum, A. Sen // The quality of life. – Oxford : Clarendon Press, 1993. – 480 p.
17. Smith E. Using Secondary Data in Educational and Social Research / E. Smith. – Maidenhead : McGraw-Hill Education, 2008. – 210 p.
18. Social quality: from theory to indicators / eds. L. J. G. van der Maesen, A. Walker. – N.Y. : Palgrave Macmillan, 2012. – 336 p.
19. Transparency International: 2011 Corruption Perceptions Index [Електронний ресурс] / Transparency International, 2011. – Режим доступу: <http://www.transparency.org/cpi2011/results>. – Назва з екрана.

20. Wallace C. Social Quality: A Way to Measure the Quality of Society / C. Wallace, P. Abbot // Social Indicators Research. – 2009. – 108(1). – Pp. 153-167.

References [transliterated]

1. Beck U (2000) Risk Society: Towards a New Modernity. Moscow: Progress-Tradition. [in Russian]
2. Golovakha E, Panina N (2006) National tolerance and identity in Ukraine: experience in using the social distance scale in the monitoring sociological survey. In: Sotsiologicheskii zhurnal (3-4): 102–126. [in Russian]
3. Espresso (2015) The shadow economy in Ukraine has increased to 47 %. EspressoTV. Available at: http://espresso.tv/news/2015/08/14/tinova_ekonomika_ukrayiny_vyroslo_do_47. [in Ukrainian]
4. Zagorodnyuk T (2013) Conceptions of the post-Soviet transformation of society by T. Zaslavskaya and N.V. Panina. Monography, Kiev: Institute of sociology NAS of Ukraine. [in Russian]
5. Inglehart R (1997) Postmodern: changing values and changing society. In: Politicheskii issledovaniya (4): 18–28. [in Russian]
6. Kholostova EI, Klimantova GI (eds) (2015) Social policy: A textbook for academic bachelor students. Moscow: Urait publishing house. [in Russian]
7. Tonnies F (2005) Gemeinschaft und Gesellschaft: Grundbegriffe der reinen Soziologie. Kiev: Duh I Litera. [in Ukrainian]
8. Zapf W (1998) The theory of modernization and the difference of the ways of social development. In: Sotsiologicheskii issledovaniya (8): 14–26. [in Russian]
9. Yadov VA (2014) Transformation of post-Soviet societies: What is more significant – the historically traditional or recent past In: Sotsiologicheskii issledovaniya (7): 47–50. [in Russian]
10. Beck WL, van der Maesen A, Walker A (1997) The social quality of Europe. The Hague: Kluwer Law International: 297-309.
11. Bertelsmann Stiftung (2013) Social Cohesion Radar: Measuring common ground. An international comparison of social cohesion. Gütersloh: Bertelsmann Stiftung.
12. Firebaugh G (2003) The New Geography of Global Income Inequality. Cambridge, MA: Harvard University Press.
13. Lockwood D (1999) Solidarity and schism: The problem of disorder in Durkheimian and Marxist sociology. Clarendon Press.
14. Peterson R (2000) A Meta-Analysis of Variance Accounted for and Factor Loadings in Exploratory Factor Analysis. In: Marketing Letters 11(3): 261–275, <https://doi.org/10.1023/A:1008191211004>.
15. Schiefer D, van der Noll J, Delhey J, Boehnke K (2012) Kohäsionsradar: Zusammenhalt messen. Gesellschaftlicher Zusammenhalt in Deutschland – ein erster Überblick. Gütersloh: Bertelsmann Stiftung.
16. Sen A (1993) Capability and well-being. In: Nussbaum MC, Sen A (eds) The quality of life. Oxford: Clarendon Press, <https://doi.org/10.1093/0198287976.001.0001>.
17. Smith E (2008) Using Secondary Data in Educational and Social Research. Maidenhead: McGraw-Hill Education.
18. van der Maesen LJG, Walker A (eds) (2012) Social quality: from theory to indicators. NY: Palgrave Macmillan, <https://doi.org/10.1111/spol.12132>.
19. Transparency International (2011) 2011 Corruption Perceptions Index, Transparency International. Available at: <http://www.transparency.org/cpi2011/results>.
20. Wallace C, Abbott P (2009) Social Quality: A Way to Measure the Quality of Society. In: Social Indicators Research 108(1): 153-167, <https://doi.org/10.1007/s11205-011-9871-0>.

Надійшла до редколегії 09.04.17

M. Bondarenko, MA Student, S. Babenko, PhD, Assoc. Prof., O. Borovskiy, PhD, Assoc. Prof. Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

SOCIAL COHESION IN UKRAINE (THE EXPERIENCE OF APPLICATION OF BERTELSMANN STIFTUNG METHOD TO EUROPEAN SOCIAL SURVEY DATA)

The present article highlights the results of social cohesion study fulfilled on datasets collected during the sixth wave of the European Social Survey. The conducted study involved the explanation of the importance of social cohesion as a social phenomenon, caused by a paradigmatic shift of approaches to measuring the quality of life of societies. This involved the consideration of social cohesion as an important factor to measure the "social quality" of life. For this purpose, a technique implemented by Bertelsmann Stiftung was used, which was applied to available sixth wave of European Social Survey data, the latter, which included Ukraine, and further certified through the analysis of other additional sources. The study allowed to make a number of substantive conclusions about the level of social cohesion in Ukraine comparing to European countries and other countries of the world. Some recommendations for further research on social cohesion also have been given. The said phenomenon is important because it once can cover a wide range of socially important issues, being simultaneously at both the individual and the collective (macro) level of consciousness. The research of social cohesion highlights "problematic social spheres", so-called weak points of social relations, and conclusions provide knowledge about the direction, to which the efforts to improve the life of the society should be primarily directed.

Keywords: social cohesion, social quality of life, social interaction, social relations, method approbation.